

## ***Velilik ile Delilik Arasında; İbnu's-Serrâc'ın Gözünden Muvelleh Dervişler***

Eyüp ÖZTÜRK

Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2013, 274 sayfa.

Talip AYAR\*

İnsanlığın varoluşundan itibaren, tarih boyunca sayısız hadiseler vukua gelmiştir. Bizler, tarihin herhangi bir kesitinde meydana gelen hadiseyi, ona tanıklık eden yazılı, sözlü ve belge niteliği taşıyan<sup>1</sup> diğer kaynaklardan anlamaya veya anlamlandırmaya çalışıyoruz. Geçmişin anlaşılmasında böylesine önemli bir fonksiyon icrâ eden kaynaklar, olayların farklı yönlerini ön plana çıkarmak suretiyle tarihin akışını aydınlatmaktadır. Örneğin kaynakların bir kısmı, geçmişte yaşanmış spesifik bir olayı yoğunluklu olarak aydınlatırken; diğer kısmı birden çok olaya kaynaklık edebilme içeriğine sahiptir. Bu açıdan Öztürk'ün çalışmasının temel kaynağını teşkil eden İbnu's-Serrâc'ın eseri, döneminin fukaha (medrese hocaları) ve fukara (tasavvuf mensupları)<sup>2</sup> mücadelesine ışık tutmaktadır. 7./13. yüzyıl Şam ve Anadolu coğrafyasında gelişen bu mücadeleye İbnu's-Serrâc, *Teşvîku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb* isimli eserinde yer vermiştir. Dolayısıyla tanıtacağımız çalışmada Öztürk, İbnu's-Serrâc'ın zikretmiş olduğumuz eserinden hareketle fakat daha geniş perspektiften 7./13. yüzyılın dinî ve kültürel ortamını tasavvuf ekseninde irdelemeyi amaçlamaktadır.

Kitap, yazarın hazırlamış olduğu doktora tezinin önemli değişikliklere uğratılarak yayımlanmış halidir.<sup>3</sup> Önsöz, Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Önsöz'den, 7./13. yüzyılın tasavvuf ve dinî hayat açısından ne anlam ifade ettiğini, çalışmanın amacını, İbnu's-Serrâc'ın fukaha ve fukara mücadelesinde konumlandığı pozisyonu ve eserini yazış amacını öğrenebilmekteyiz. Ayrıca yazarın, çalışmasını hazırlarken takip ettiği temel ilkeleri ve konuları ele alış sıralamasını yine Önsöz kısmını incelediğimizde görebilmekteyiz.

---

\* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, talipayar@ibu.edu.tr

<sup>1</sup> Geçmişteki olaylar hakkında bilgi veren, olayların doğru anlaşılmasına tanıklık eden her türlü malzeme belge niteliği taşımaktadır (Yavuz Ercan, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010, s. 60.

<sup>2</sup> Fukara, fakirin çoğuludur. Tasavvuf yoluna girenlere verilen isimlerden biridir (Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 131, 139).

<sup>3</sup> Doktora tezinin künyesi şu şekildedir: Eyüp Öztürk, *İbnü's-Serrâc ve Muvelleh Dervişler (Teşvîku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Kitabın Giriş kısmı, “İbnu’s-Serrâc ve Eseri, Teşvîku’l-Ervâh ve’l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi’l-Guyûb, Tarihsel Arka Plan: 7./13. Yüzyılda Şam ve Anadolu Dolayları” başlıklarından oluşmaktadır. İnsan tarihin öznesi konumunda bulunması sebebiyle; tarih ilmi açısından onun faaliyetleri, düşüncesi, yön verdiği olaylar, yaşadığı dönem ve bunları gerçekleştirirken sahip olduğu psikolojik, sosyolojik ve toplumsal şartlar gibi hususlar kuşkusuz çok önemlidir. Bundan dolayı tarih ilmiyle uğraşanlar, ele aldıkları konuyu incelerken insan, olay, zaman, mekan vb. olgular arasındaki bağları göz ardı etmemek durumundadır. Onun içindir ki yazar öncelikle, çalışması için merkezî bir konumda bulunan İbnu’s-Serrâc’ı hayatı, mezhebi ve tasavvufi aidiyeti bağlamında tanıtmış ve eseri hakkında kâfi ölçüde bilgiler vermiştir. Daha sonra dönemin tarihsel arka planını resmetmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de, 7./13. yüzyılda Şam ve Anadolu coğrafyasına hakim olan ve hakim olmaya çalışan güçlerin birbiriyle etkileşimlerini; bölgenin siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyolojik yapılarına olumlu veya olumsuz katkıları çerçevesinde değerlendirmiştir.

Önsöz ve Giriş kısımlarından edindiğimiz bilgilerden, İbnu’s-Serrâc’ın hem medrese hem de tasavvuf mensubu olduğunu öğrenmekteyiz. Bu durum ilk bakışta İbnu’s-Serrâc’ın, her iki tarafı bilen, bu kazanımın verdiği ilhamla yeri geldiğinde medrese ve mensuplarının ve yine yeri geldiğinde tasavvuf ve mensuplarının olumlu, olumsuz yönlerini açıklıkla ifade eden bir isim olacağı izlenimini vermektedir. Fakat tasavvuf mensubu olarak kendini konumlandırması, kendisinin de içinde bulunduğu fukaha sınıfına karşı şiddetli eleştirilerde bulunması (s. 7), okuyucu veya araştırmacılar için ondan gelecek objektif bir veri akışının sıkıntılarını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Öztürk’ün ifadesiyle, İbnu’s-Serrâc’ın: “Ehl-i sünnet kabul edilen mezhepler arasında taassup göstermeyen, ancak Şiiler söz konusu olduğunda şiddetli bir muhalif tavır sergileyen tipik bir Ehl-i Sünnet mensubu fakih” olması (s.17), duruma ve muhalif kanada göre farklı pozisyon alan bir kişiliği karşımıza çıkarmaktadır. Ehl-i Sünnet mensupları içerisinden, muvelleh dervişlerin farz ibadetleri yerine getirişlerindeki ihmalkâr tutumlarına karşı yapılan eleştirilere İbnu’s-Serrâc’ın savunmacı bir yaklaşım sergilemesi (s. 207-209), bırakın İbnu’s-Serrâc’ı, herhangi bir fakih kimliğiyle çok fazla örtüşür tutum olarak gözükmemektedir. Dahası İbnu’s-Serrâc’ın, medrese mensuplarına ve özellikle fukaha sınıfına karşı yaptığı ağır ithamlar dikkati çeken bir başka husustur (s. 26). Bu açıdan Öztürk’ün, İbnu’s-Serrâc’ın özellikle muvelleh dervişleri dinî anlamda tezkiye etmek için yaptığı yorumlara ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği telkinini ve bu telkine riayet edişini takdir etmek yerinde olacaktır. Diğer taraftan Öztürk’ün metodolojik açıdan titiz yaklaşımını, bilgi aktarımı açısından da daha kusursuz kılmak için, kitabın Giriş kısmıyla ilgili iki hususu zikretmek istiyoruz. Birincisi Öztürk, İbnu’s-Serrâc’ın vefat tarihini verirken, kaynakların fikir birliği içinde olduğunu ifade etmiş ve bu tarihi Zilhicce 747/Mart-Nisan 1347

olarak belirtmiştir (s. 12). Ancak ileride bir başka yerde İbnu's-Serrâc'ın vefat tarihi 2 Rebiulahir 747/23 Temmuz 1346 olarak verilmiştir (s. 14). Dolayısıyla tarihler arasındaki farklılık dikkat çekmektedir. İkincisi Öztürk, İbnu's-Serrâc'ın çalışmasına konu olan kitabından başka bir eserinin günümüze ulaşmadığını ifade etmektedir (s. 14). Ancak bu ifadenin hem öncesinde hem de sonrasında yapılan atıflarda, İbnu's-Serrâc'a ait kaynak için *Tuffâh* ve *Teşvîk* şeklinde iki isim gözükmektedir. Aslında yazar, ilk bakışta farklı iki kaynak hissi uyandıran durumu çalışmasının ilerleyen kısmında İbnu's-Serrâc'ın eserini tanıtırken izah etmiştir (s. 22). Bizim yazara önerimiz, açıklamanın yapıldığı bu kısma kadar, okuyucunun kafasında oluşabilecek karışıklığa mahal vermeyecek düzenlemeye gitmesidir. Şöyle ki, eserle ilgili detaylı bilgilerin verildiği yerden daha önce, uygun bir noktada kısa bir açıklama veya açıklamanın yapıldığı yere atıf yaparak olması muhtemel karışıklığın önü alınmış olacaktır.

Birinci Bölüm, "Şam ve Anadolu Dolaylarında 7./13. Yüzyılda Tasavvuf ve Muvelleh Dervişlik" başlığını taşımaktadır. Yazar bölüme, dikkat çekici sorularla giriş yapmıştır. Yöneltilen sorular, bölüm içerisinde kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiş ve yanıtı bırakılmamıştır. İlk önce tasavvufa ve tasavvufun kurumsallaşmasına zemin hazırlayan hususlar tartışılmıştır. Fakat bu hususlara geçmeden önce yazar, ilk ortaya çıkışından 7./13. yüzyıla kadar, tasavvufun tarihî seyri hakkında kısa bilgiler vermiştir. Bu, metodik ve bölüme girişte okuyucuya zihnî alt yapı oluşturması açısından çok isabetli bir yöntemdir. Fakat yazar, kronolojik süreçte, 4./10. yüzyıldan itibaren fasıla vererek 7./13. yüzyıla geçiş yapmıştır (s. 50). Burada görünen boşluğu doldurabilecek bilgilere daha ileride rastlanmaktadır (s. 64). Kanaatimizce, daha ileride verildiğini söylediğimiz bilgiler, her ne kadar farklı bir bağlamda kullanılmış olsa da, aynıyla veya mefhum itibarıyla kronolojiyi tamamlayacak yere taşınmalıdır.

Öztürk, tasavvufun gelişmesi ve kurumsallaşmasında sosyal hadiselerin etkisi olduğu kanaatindedir. Bu açıdan Şam ve Anadolu coğrafyasına Haçlı Seferleri'nin sürmesi ve özellikle Moğol İstilasası, yazar tarafından tasavvuf olgusunun kurumsallaşmasında olumlu rol oynamış iki önemli sosyal hadise olarak öne sürülmüştür. Yazar, bu iki önemli hadisenin toplumda yarattığı etkileri; güvenlik kaygısı, ekonomik sıkıntılar, kıtlık, pahalılık ve açlık, veba salgınları gibi insan yaşamı için vazgeçilmez temel parametreler muvacehesinde değerlendirmiştir. Değerlendirmeler neticesinde, toplumun hayata ve geleceğe dair karamsarlıkları, tasavvufun sağladığı emniyet ve huzur duygusuyla aştığı düşüncesi ve hatta bu manada tasavvufun güvenilir bir liman olarak değerlendirilmesi dikkati çeken tespitler arasında yer almaktadır. Ayrıca bir diğer tespit, iktidarların tasavvufa desteğinin, bölge insanı için tasavvufu cazibe merkezine dönüştürdüğüdür. Zira tasavvuf marifetiyle hem iktidarların hem de tasavvufî alana hakim olan figürlerin, taleplerini karşılama meylinde oluşu,

üzerinde durulan bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat yazarın, tasavvuf-iktidar ilişkisini sadece meşrûiyet kazanma ve talep karşılama noktasına indirgemenin çok isabetli olmayacağına dair ihtiyatlı yaklaşımını objektif değerlendirme açısından önemsemekteyiz.

Kitabın ismi için ilham kaynağı olan ve ilk bakışta ilgi uyandıran “Muvelleh Kavramı: Veli mi, Deli mi?” başlığı bu bölüm içerisinde yer almaktadır. Yazar, söz konusu kavramı, bu kavramın çatısı altında bulunan grupları ve bu grupların sergiledikleri tavırları detaylı bir şekilde değerlendirmiştir (s.73-88). Ancak kavramı açıklamaya geçmeden önce “Şam ve Anadolu Dolaylarında Muvelleh Sufiliğin Gelişim Süreci”ni serdetmiştir. Belki de yazar, kitabın Giriş kısmında detaya girmeden açıkladığı “muvelleh” kavramı izahatını (s. 19-20) zihnî alt yapı için yeterli görmüş olabilir. Fakat metodolojik açıdan burada, “Muvelleh Kavramı: Veli mi, Deli mi?” (s. 73) başlığı ile “Şam ve Anadolu Dolaylarında Muvelleh Sufiliğin Gelişim Süreci” (s. 67) başlıkları yer değiştirmelidir. En azından gelişim sürecinden önce veya gelişim sürecine başlarken “muvelleh sufilik”ten bahsedilmelidir. Okuyucu olarak ilk bakışta bu düşünce bizde hakim olmuştur. Zira henüz yeterince açıklanmamış “muvelleh sufilik” kavramı üzerinden, onun gelişim sürecini takip etmek güç olsa gerektir. Bununla birlikte yazar, “Muvelleh Dervişler ve Tarikatlar” başlığı altında, “muvelleh sufiler”in ana kaynağını oluşturan Kalenderi ve Haydari tarikatlarını ana hatlarıyla tanıtmış ve bunların etkisi altında kaldığını düşündüğü Rifailik tarikatının yapısını analitik yöntemle incelemiştir (s. 88-120).

“Veli Ya Da Deli: Muvelleh Dervişler” başlıklı İkinci Bölüm’de yazar, İbnu’s-Serrâc’ın eserinde yer verdiği muvelleh dervişlerle ilgili bilgiler vermiştir. Bu bölüm ilk bakışta, muvelleh dervişler hakkında sadece biyografik bilgilerin yer aldığı kısım hissini okuyucuda uyandırmaktadır. Fakat bölüm içerisinde ilerlendiğinde, bundan daha fazla bilginin var olduğu görülecektir. Sözelimi yazar, Sarı Saltuk’un hayatı hakkında önce bilgi vermiştir. Sonra onun ismi, lakabı, etnik mensubiyeti ve meşrebiyle ilgili diğer kaynakların verdiği malumatı İbnu’s-Serrâc’ın zikrettikleriyle karşılaştırmış ve sonuçta da kendi kanaatini açıkça ifade etmiştir. Elbette benzer mukayeseler ve çıkarımlar bölüm içerisinde ele alınan diğer muvelleh dervişler için de geçerlidir. Hatta yer yer diğer kaynaklarda bulunan bilgi yanlışlıklarının tashihi yoluna gidilmiş olması da gözden kaçmamaktadır (s. 171-174). Ayrıca yazarın ifadesiyle, kendileriyle ilgili diğer kaynaklarda bilgi bulunmayan, Muhammed el-Mâristânî, Behremşah el-Haydarî, Dazlak Muhammed (Baba Torlak) gibi isimlerin burada yer alması kitabı daha da önemli kılan bir başka husustur.

İkinci Bölüm’de muvelleh dervişlerle ilgili bilgiler yer alırken, onların kerametleri konusunda da örnekler verilmiştir. Bunlar arasında hastayı iyileştirme, çocuğu olmayan kadının hamile kalmasını sağlama, bir maddeyi bir

başka maddeye dönüştürme faaliyetleri örnek olarak gösterilenlerden birkaçıdır. Ancak muvelleh dervişlerin, özellikle ibadetlerdeki ihmallerine yöneltilen eleştirileri, kerametlere mal ederek ortadan kaldırmaya çalışmaları dikkat çekmektedir. Mesela, Dazlak Baba'nın "Namaz kılmamamda ilahî bir sır vardır" söylemi ve keramet olarak belirtilen bu duruma, hem fukaha hem de fukara kanadından olan İbnu's-Serrâc'ın "buradaki sırrı ancak Allah'ın muvaffak kıldıklarının anlayacağını" ifade ederek savunmacı bir yaklaşım sergilemesi oldukça manidardır (s. 148). Yeri gelmişken şunu ifade etmeliyiz ki yazar, çalışmanın genelinde takip ettiği tarafsız ve eleştirel üslubu burada da koruyarak, kerametler gibi çok tartışmalı bir konuda, onların geçerliliğini değerlendirmekten kendisini alıkoymamıştır (s. 167).

Yukarıda belirttiğimiz genel çerçeveye içerisinde İkinci Bölüm'den, on dokuz muvelleh derviş hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Oysaki İbnu's-Serrâc'ın eserinin Üçüncü Bölüm'ünde, daha çok sayıda tasavvufî şahsiyetin ve onların menkıbelerinin zikredildiğini Öztürk'ün ifadelerinden anlamaktayız (s. 24). Doğal olarak Öztürk kitabında, çalışmasının içeriği itibarıyla bu isimlerden sadece muvelleh olan ve muvellehliliği muhtemel olanlara değinmiştir. Diğer isimlerle ilgili farklı kaynaklarda bilgiler olabilir. Fakat İbnu's-Serrâc'ın eserinde, tasavvufî şahsiyetler hakkında ilk elden bilgiler olması çok önemli bir husustur. Dolayısıyla İbnu's-Serrâc'ın eserinde yer alan diğer isimlerin kimler olduğuna dair en azından ismen malumat sahibi olmak, alana ilgi duyanlar için merak uyandırabilir. Bu sebeple Öztürk'ten isteğimiz, sonraki baskılarda, İbnu's-Serrâc'ın eserinde yer alan diğer isimleri hiç olmazsa bir cetvel halinde, ister bu bölümün sonuna isterse Ekler kısmına dahil edilmesi olacaktır.

Üçüncü Bölüm'e "Muvelleh Dervişlere Tepkiler: Medrese-Tekke Mücadelesi" başlığı verilmiştir. Bölümün teması, medrese mensupları ile tasavvuf ehli arasında çatışmaya sebep olan konulardır. Bu konular dört alt başlıkta tartışılmıştır. İki grup arasındaki tartışma esasında, toplum nazarındaki dinî rolün paylaşımı temelinde şekillenmiştir. Geçmişten bu tarafa gelen, medrese ve mensuplarının üstlendiği dinî role, 7./13. yüzyılda kurumsallaşan tasavvuf mensupları da ortak olmuştur. Fakat yaşanan gelişmeler her ne kadar rol paylaşımı olarak gözükse de, her iki grup ağırlıklarını koruyarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Medrese mensupları ile tasavvuf ehli arasındaki çekişme, bilginin kaynağı, dinî pratiklerden eylem ve ayinler gibi belirli konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Esas itibarıyla her iki tarafın birbirine çokta zıt düşmeyen teorileri benimsediği genel kabul olarak söylenebilir. Zira görünürde, fukaha arasından tasavvufa meyledenler olmuş ve bireysel birkaç örnek dışında fukahanın toptan bir sufi karşıtlığına rastlanmamıştır. Ana hatlarıyla ifade etmeye çalıştığımız bu bakış açısından hareketle yazar, taraflar arasındaki ilişkiyi, "velilik, ziyaret kültürü, keramet kültürü, ayinler (sema)" olguları üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır.

“Velilik” alt başlığında, veli kavramının zaman içerisinde geçirdiği değişim-dönüşüm ele alınmıştır. Veli portresine toplum nazarında yüklenen anlam, kâinatın işleyişine müdahale eden veli anlayışı ve bu anlayışın keramet mekanizmasıyla güçlendirilmesi, evliya olgusunun peygamberlerle kıyaslanacak düzeye çıkartılması başlık altında ayrıca tartışılan konular arasındadır. Tartışma sürecinde fukahanın esas tepkisi muvelleh suffilerdir. Yoksa ibadetlere riayet eden, hal, giyim-kuşam gibi konularda dinî ve toplumsal değerlerle çatışma içinde olmayan tasavvuf mensuplarının benimsenmesinde fukaha açısından problem gözükmemektedir. Aksine, bu konulara muhalif bir tavır sergileyen muvelleh dervişler eleştirilmiş; İbnu’s-Serrâc’da kayıtsız bir şekilde muvelleh grubunun savunuculuğunu üstlenmiştir. “Ziyaret Kültü, Keramet Kültü, Ayinler (Sema)” başlıkları altında da, konularıyla bağlantılı olan benzer itirazlar ve savunular yer almıştır. Bölüm’ün geneli bu usul çerçevesinde şekillenmiştir. Özetle şu hususun altını çizmek gerekir ki, fukahanın temel eleştiri noktasının odağında, tasavvuf pratiklerine muhalif muvelleh dervişler vardır. Yoksa fukaha açısından, tasavvuf kanadını tümünden yok sayan bir anlayış dikkati çekmemektedir. Öte yandan İbnu’s-Serrâc’ın savunularında, fukahanın, tasavvuf ehlini toptan bir reddedişi varmış izlenimi verme çabası göze çarpmaktadır.

Sonuç kısmında, kitaba kaynaklık eden İbnu’s-Serrâc’ın eserinin dönemi için dinî, kültürel ve sosyal bağlamda önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Ayrıca İbnu’s-Serrâc’ın tasavvufî meşrebinin muvelleh dervişlik çizgisinde olduğunu da buradan anlamaktayız. Zira, tanıtımını yaptığımız kitapta gördüğümüz şekliyle, muvelleh sufiliğin kayıtsız bir şekilde savunusu, ancak bu kimliğe mensup biri tarafından yapılabilirdi. Okuyucu olarak bizim beklentimiz, fukaha ve fukara kanadının birikimlerine sahip olan bir isimden tarihî gerçeklik adına daha objektif yaklaşımların sergilenmesiydi. Fakat bu cümlelerden, İbnu’s-Serrâc’ın eserinde ifade ettiklerinin faydadan hâlî olduğu anlaşılmalıdır. Nitekim Öztürk’ün de belirttiği gibi, Rifai tarikatının 7./13. yüzyıldaki yapısını aydınlatma bakımından İbnu’s-Serrâc’ın önemli noktalara teması göz ardı edilemez. Bununla birlikte o, dervişlerin tarihsel kimlikleri ve tasavvufî meşrepleri hakkında doğru bilgilere sahip kaynaklara ulaşma imkanı sağlamıştır. Ayrıca referans aldığı kaynaklar açısından ilk elden ve güvenilir bilgiler vermektedir. Fakat onun muvelleh dervişleri temize çıkarma adına yaptığı çıkarımlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Bu cümleden olarak Öztürk kaynağı kullanırken, yanıltıcı sonuçlar doğuracak bir üsluptan kaçınmış, objektif, eleştirel ve bir tarihçi gözüyle meseleleri değerlendirmiştir.

Netice itibarıyla yazar, kitabın Önsöz’ünde ifade ettiği, tasavvuf üzerinden İbnu’s-Serrâc vasıtasıyla 7./13. yüzyıl dinî ve kültürel hayatı tanımlama amacına kanaatimizce ulaşmıştır. Hatta bunu yaparken, sadece İbnu’s-Serrâc’ın çizdiği çerçeveye, yazarın kendini sınırlamadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Zaten kitabın

sonunda bulunan, zengin olarak nitelenebilecek Kaynakça'ya bakıldığında bu görülecektir. Yazar, yazma eserlerden, doğu ve batı menşeli matbu eserlerden ve makalelerden mebzul miktarda istifade etmiştir. Dönemle ilgili olayları olduğu gibi anlatmaktan ziyade, bu olayların altında yatan sebepleri irdelemiş, bunlara etki eden hususları eleştiri süzgecinden geçirerek değerlendirmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde olayları sistemleştirerek, akıcı bir dille okuyucuya sunmuştur. Bizim tanıtım esnasında önerdiğimiz hususlar, çalışmanın sonraki baskılar için daha kusursuz olmasına yönelik tavsiyelerdir. Bu açıdan yer yer rastlanan imlâ kabilinden bazı yanlışların varlığını burada dile getirmek gerekmektedir. Eserin daha sonra yapılacak baskılarında daha titiz davranılması ve bir kısmının dizgiden kaynaklandığı anlaşılan bu yanlış kullanımların düzeltilmesi naçizane talebimizdir. Bütün bunlarla birlikte, okuyucu olarak, böylesine önemli bir ilim hazinesiyle bizleri buluşturduğu için yazara teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak kitabın yayını konusunda da birkaç hususu burada ifade etmek isterim. Öncelikle mizanpaj, okuyucu açısından açık, seçik ve görsele hitap eder niteliktedir. Ancak aynı pozitif düşünceleri İçindekiler ve başlıkların metin içerisindeki verilişleri için söylemek olanaksız görülmektedir. Bir kere bazı alt başlıklar İçindekiler kısmında yer almamaktadır. Bunlara, "Tarihsel Şartların Uygunluğu (s. 51), İktidar Desteği (s. 57), Ayin (s. 100)" başlıkları örnek gösterilebilir. Kitap içerisindeki hiçbir alt başlık İçindekilerde bulunmasa, metodik açıdan bu makul kabul edilebilir. Ancak Kalenderilik (s. 88), Haydarilik (s. 96) gibi bir kısım alt başlıkları gördüğümüz gibi, diğer alt başlıkları da İçindekilerde görmenin okuyucu olarak hakkımız olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca metin içerisindeki başlıkların daha dikkat çekici kılınması için sonraki baskılarda bir düzenlemeye gidilmesi mütevazı bir talep olarak kabul edilmelidir.